

Celep, Barış, Türkiye'ye Amerikan Askeri Yardım Kurulu (JAMMAT) ve Türkiye'deki Faaliyetleri, ATAM Yayınları, 330 s., Ankara 2020, ISBN: 9789751745057

*Barış ATEŞ**

Dr. Barış CELEP tarafından 2020 yılında yayımlanan kitap, Amerikan Askerî Yardım Kurulu (Joint American Military Mission Aid to Turkey-JAMMAT)'nın 1947-58 yılları arasındaki faaliyetlerini konu almaktadır. Kitapta Amerikan arşivleri, Türk ve Amerikan gazetelerinde konu ile ilgili yayımlanmış haberler ve özellikle o dönemde görevde olan Türk subaylarının anı kitaplarından yararlanılmıştır. Türk arşiv kaynaklarının olmaması bir eksiklik gibi görülse de bu durumun zorunluluktan kaynaklandığı yazar tarafından açıklanmıştır. Mülga Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı tarafından 1947 sonrasında ait belgelerin kullanıma açılmaması bu durumun temel sebebidir.

Dört bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde, öncelikle dönemin uluslararası dengeleri, savaş sonrası Truman Doktrini ve Marshall Yardımına giden yol ve bunun Türkiye ayağı ile kapsamlı bir değerlendirme sunulmaktadır. Kitabın ikinci bölümü silah yardımı ve bu alanda karşılaşılan sorunlara ayrılmıştır. Yeni silahların kullanılması konusunda özellikle astsubay sınıfının eksikliğinden kaynaklanan sorunlar, terfi sistemi ve askerî harcamalara yer verilmektedir. Üçüncü bölüm askerî eğitimin yeniden yapılandırılmasını, okullar, kurslar ve yeni talimnameleri ele almaktadır. Son bölümde ise karayolu ve havalimanlarının inşa süreci ve bu sürecin sivil ve askerî bileşenleri birlikte incelenmektedir.

JAMMAT ile ilgili Türkçe literatürde daha önce yayımlanmış çalışmalar bulmak mümkündür. Ancak bu çalışmalar çoğunlukla makale

* Dr. Öğr. Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi ATASAREN Savaş Araştırmaları/Askeri Sosyoloji ABD. E-posta:

barisates@gmail.com, Orcid ID: 0000-0001-8548-6924.

veya kitap bölümü tarzında eserlerdir ve yardım heyetinin tüm faaliyetlerinden ziyade tek bir boyutuna odaklanmaktadır. Bu anlamda Celep'in çalışması dönemin panoramasını vermesi ve konuyu tüm yönleriyle ele alarak daha detaylı bir şekilde anlaşılmasını sağlaması açısından önem taşımaktadır. Bu şekilde yardım heyetinin tüm faaliyetlerini inceleyen bir çalışma olması hem yazındaki boşluğu doldurmaktadır hem de gelecekte bu konularda çalışacak uzmanlara yeni ufuklar açmaktadır.

Celep, bu dönemi sadece uluslararası etkileri yönüyle veya sadece askerî yardım ve ordunun dönüşümü açısından incelememektedir. Yardımın askerî etkileri yanında ekonomik ve toplumsal yansımalarına da yer vererek önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Dolayısıyla disiplinler arası bir bakış açısı kısmen de olsa çalışmada yer almaktadır. Tam da bu sebepten tarihçiler, siyaset bilimciler veya uluslararası ilişkiler uzmanlarının yanı sıra sosyologlar ve hatta güzel sanatlar alanında çalışan araştırmacıların da bu çalışmadan istifade edebilecekleri değerlendirilmektedir. Kitapta, Türkiye'nin ulaşım altyapısının nasıl şekillendirildiği, film endüstrisinin gelişiminde dahi JAMMAT'ın etkileri açıkça gözler önüne serilmektedir. Ayrıca Türk tarımının gelişimi ile ilgili konulara da yer verilmiştir. Bu kapsamda yazarın da belirttiği üzere mesele sadece askerî yapı anlamında yaşanan basit bir değişimin ötesinde ekonomik ve toplumsal alanlarda tüm ülkeyi ve devlet yapısını etkileyen daha geniş kapsamlı bir dönüşüm olarak yorumlanabilir.

Yazar bu çalışmada bazı kavramları anlamlarının ötesinde abartılı kullanmaktadır. Bu durum biraz da yukarıda belirtilen disiplinler arası yapıdan kaynaklanmaktadır. Örneğin, kadın öğrencilerin Harp Okuluna kabul edilmesi (s. 115) ve bu vesile ile basın-yayın organlarında kadınların askerliği ile ilgili haberlere yer verilmesi militarist söylem olarak değerlendirilmiştir. Ama aslında bu örnek militarist kavramına tam olarak uymamaktadır. Bu konu daha ziyade ABD'nin orduyu yenileştirme ve kapalı yapısını dönüştürme hedefinin bir parçasıdır. Üstelik sadece ABD Yardım Heyeti'nin değil aynı zamanda Türkiye'nin NATO'ya girişinin de etkisi vardır. Zaten bu yüzden JAMMAT 1947'de göreve başlamasına rağmen kadınların Harp Okuluna kabulü Türkiye'nin NATO'ya girişinden sonra 1955'te gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu uygulamaların militarist bir söylemden ziyade modernleşme kavramı

açısından değerlendirilmesi daha yerinde olacaktır.¹

Çalışmada beklendiği kadar yer verilmeyen bir diğer konu kurmaylık sistemi ile ilgili Türk ve Amerikalı heyetler arasındaki pazarlıklardır. Alman sistemi ile yetişen eski nesil subaylarla Amerikan sistemi ile yetişen yeni nesil subaylar arasındaki ilişkilere ve değişimin yarattığı sorunlara ilişkin detaylı bilgi ve analiz verilerek, aslında “askerî değişim” meselesinde terfi ve atamaların etkinliği vurgulanmaktadır. Ancak kurmay subayların bu dönemde değişime dirençleri ile ilgili hususlara yer verilmemesi önemli bir eksiklik. Örneğin yazarın özellikle adını zikrettiği ve Hava Harp Akademisi’nde öğretmen olarak görev yapan Albay Lawson Moseley’in subay terfi ve eğitim sistemine ilişkin raporuna² çalışmada yer verilmemiştir. Bu raporda Moseley tarafından ortaya konan değerlendirmeye göre, bir subayın akademiye bitirmesi onu akademi mezunu olmayan subaylardan daha nitelikli yapmamaktadır. Söz konusu mezun subay, akademi eğitimi öncesine göre elbette daha iyi bir subay olmuştur. Ama her iki subayın okul dışında kıtalarda eşit rekabete dayalı bir şekilde değerlendirilmesinin devam etmesi gerektiğini söylemektedir. Hâlbuki Türkler için ilave her bir okul mezuniyeti subayların yükselmesi için yeterli şart olarak görülmektedir. Moseley, bu anlayışın değiştirilmesinin imkânsız olduğunu dolayısıyla mevcut hali ile kabul edilmesini gerektiğini de rapora eklemiştir.

Benzer bir sorun ise bazı arşiv belgelerinin detaylı incelenmeden yayımlanmasıdır. Örneğin 1950 tarihli “Monthly Progress Report April 1950”³ adlı arşiv belgesi aslında T.B.M.M.’deki bir kanun değişikliğinin ABD’li subaylar tarafından öğrenilmesinin ardından verdikleri tepki ile ilgilidir. Nitekim burada bahsedilen kanun değişikliği uygulamaya konulamamıştır. Ancak yazar Meclis Tutanak Dergisi’nde de geçen bu

¹ Bu süreçle ilgili bir analiz için: Şule Toktaş, “Nationalism, Modernization and the Military in Turkey: Women Officers in the Turkish Armed Forces”, *Oriente Moderno*, Sayı 23 (2004), c. 5, s. 247-267.

² Col. Lawson S. Moseley, Jr, *Study of the School System in the Turkish Air Force*, 1951, 263/167, RG 334, US National Archives (NA).

³ *JAMMAT Monthly Progress Report of Aid to Turkey-April 1950 Annex 1 to USTAP Report*, 18 May 1950, Adjutant General Section Central Files Unit, 251A/19, RG 334, US NA.

bölümü atlamıştır⁴. Hâlbuki bu iki belge kurmaylık sistemi ile ilgili her iki ülke askerlerinin farklı bakış açılarını yansıtmaları açısından önemli ipuçları sağlamaktadır. Bununla bağlantılı olarak sorunlu olan bir diğer boyutu da sıklıkla başvurulmuş Feridun Akkor'un⁵ kurmaylık eğitimi ile ilgili yorumunun tam anlamıyla incelenmeden bu kitapta da yer bulmasıdır. 1967 tarihinde Cumhuriyet Gazetesinde yayımlanan bir köşe yazısında Akkor, üç yıllık kurmay eğitiminden JAMMAT'ın baskısı ile vazgeçilmesini bir eksiklik ve hatalı bir uygulama olarak görmektedir. Akkor diğer ordularda olduğu gibi üç yıl eğitime devam edilmesini istiyordu. Oysa o dönemde ABD'de ve İngiltere'de de kurmaylık eğitimi çeşitli rütbelere yayılmış ve en uzun bir yıl olan kurslarla verilmekteydi. Dolayısıyla ABD'liler aslında kendi sistemlerinden çok farklı bir model yaratma hevesinde değildi. Yazar daha önce başka yayımlarda⁶ da dile getirilen bu iddiayı doğrudan kabul etmek yerine karşılaştırmalı bir analizle en azından Amerikan ordusu eğitim sistemine bakarak daha isabetli bir analiz yapabirdi.

Yukarıda belirttiğimiz eksiklikler çalışmanın özünü etkilemeyen hususlardır. Ancak JAMMAT Heyetinin müfredata akademik dersleri ekleyerek aslında darbeye zemin hazırlaması sonucuna ulaşılması son derece zorlama bir yorumdur. Yazar sonuç bölümünde;

“Türkiye'deki yardım kapsamında dönüştürülen askeri okullarda da benzer bir yol haritası takip edilmeye başlanmış ve okutulan müfredatlarda akademik konuların ağırlığı artırılırken özellikle siyaset ve uluslararası ilişkiler gibi askerlerin politik hayata dair değerlendirmelerde bulunabileceği derslere ağırlık verilerek askeriyenin tartışmalarda daha aktif rol

⁴ “Subaylar Heyetine Mahsus Terfi Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bu kanuna geçici maddeler eklenmesine dair Kanun tasarısı ve Millî Savunma ve Bütçe Komisyonları raporları (1/693)”, *TBMM Tutanak Dergisi*, 67. Birleşim (17.III.1950), Dönem VIII, Cilt 25, Toplantı 4.

⁵ Feridun Akkor, “Çıkarma Savaşları”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Aralık 1967.

⁶ Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 52-53.

alabilmesinin altyapısının inşa edilmesine girişilmiştir. Ortaya çıkan tabloyu tamamlayıcı nitelikte bir diğer nokta da toplumsal, ekonomik ve politik alanda yaşanabilecek fırtınalarda ülkenin dümenine geçebilecek subaylarla iletişime geçme isteğinin Amerikalı uzmanların askeri eğitim programlarını desteklemelerinin ardında yatan temel nedeni oluşturmasıdır ki bu da aslında askeri eğitim programlarının Birleşik Devletler Yönetimi açısından sadece bir eğitim faaliyeti olarak görülmediğini kanıtlamaktadır.

Amerikan askeri yardım programı ile birlikte askerin gerektiğinde kışlalardan çıkıp yönetimi ele alabilmesinin fikri altyapısının taşları döşenirken...”. (s. 281)

Akademik derslerin askerî okul müfredatındaki yeri meselesi üzerinde uzun süredir tartışmalar devam etmektedir. Ancak uzmanlar arasında akademik derslerin gerekli olduğu konusunda genel bir uzlaşma vardır⁷. Üstelik Türkiye’nin örnek aldığı Almanlar dahi müfredatta bu derslere fazlasıyla yer vermiştir. Dolayısıyla esas sorun, subayın uluslararası ilişkiler, ekonomi, tarih ve hukuk gibi alanlara vakıf olması değildir. Bu derslerden önce de subaylar grubu siyasî meselelere ilgi duymaktaydı. Çok partili hayata geçiş süreci bu açıdan yeterli materyali sağlamaktadır. Ayrıca darbelere zemin hazırladığı söylenen akademik dersler müfredatta tam anlamıyla ancak 1974’ten itibaren yer alabilmiştir. Kaldı ki bu uygulamanın bile subayların öğrenim seviyesi konusunda bekleneni veremediği belirtilmektedir⁸. Bundan dolayı akademik program 1990’larda bir daha değiştirilecek ve mesela uluslararası ilişkiler

⁷ Samuel Huntington, *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*, Vintage Books, New York, 1957; Spenser Wilkinson, *The Brain of an Army: A Popular Account of the German General Staff*, Westminster, Archibald Constable & Co, 1895; J. D. Hittle, *The Military Staff: its history and development*, The Stackpole company, Harrisburg Pennsylvania 1961; Gregory C. Kennedy ve Keith Neilson, *Military Education: Past, Present, and Future*, Praeger, London, 2002; Jörg Muth, *Command Culture: Officer Education in the US Army and the German Armed Forces, 1901-1940, and the consequences for World War II*, University of North Texas Press, Texas 2011.

⁸ İsrail Kurtcephe ve Mustafa Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*, Kara Harp Okulu Matbaası, Ankara 1991, s. 233.

dersi Harp Okulu müfredatına 1996'da girecektir. Siyaset bilimi ise ancak 2012'den sonra kendisine yer bulabilecektir.

Ayrıca 1960 müdahalesinde etkin rol alan 38 subayın sadece beşi yaş itibariyle Amerikan sisteminden etkilenmiş olabilir ki bu da sadece Harp Akademisi öğrenimi için geçerli bir husustur. Darbede ön planda bulunan subayların tamamı 1930'lu yıllarda Harp Okullarından ve 1940'ların başında Harp Akademilerinden Alman sistemine uygun eğitim alarak mezun olmuştur. Dolayısıyla bu subayların Amerikalıların getirdiği ifade edilen akademik derslerden etkilenmesi argümanı 1960 müdahalesi için geçerli değildir. Benzer bir durumun 1971 Muhtırasını veren grup için de geçerli olduğu subayların mezuniyet yıllarının karşılaştırılması ile rahatlıkla belirlenebilir. Bu gruptaki subayların Harp Okulu mezuniyet tarihi en geç 1940 ve Harp Akademisi mezuniyeti en geç 1949'dur.⁹ Dolayısıyla Amerikan sistemiyle hiçbir şekilde karşılaşmadılar.

1980 Darbesini yapan komuta heyetinin başındaki Kenan Evren dahi Harp Okulunu 1938'de ve Harp Akademisini Alman modeline göre tasarlanmış 3 yıllık sürede ve 1946-49 arasındaki dönemde tamamlamıştır. Yani müdahale yapmak için Amerikalıların müfredata eklediği akademik derslerden etkilenmek ve dolayısıyla siyasete ilgi duymak gibi bir konu geçerli bir argüman değildir. Amerikan askerî yardım heyetinin veya genel olarak ABD'nin darbeler üzerindeki rolü birçok farklı açıdan ele alınabilir. Ancak müfredata akademik derslerin eklenmesi meselesinin bu konuda bir rolü olmadığını görmek gerekir. Akademik dersler subaya savaşın belirsiz ortamında sağlıklı düşünme ve karar alma becerisini vermesi açısından gereklidir. Sadece askerî derslerle subay yetiştirmeye çalışmak subayı sağlam bir entelektüel kapasite ve muhakeme yeteneğinden mahrum bırakacaktır. “Organize şiddet”in yönetilmesi ve bunun askerî gereklilikler ve siyasî direktiflere uygun şekilde yürütülmesi için subayların sağlam bir akademik altyapıya sahip olması gerekir.

⁹ Org. Memduh Tağmaç, 1928 Harp Okulu ve 1938 Harp Akademisi; Org. Ö. Faruk Gürler, 1931 Harp Okulu ve 1942 Harp Akademisi; Ora. Celâl Eyiceoğlu 1935 Harp Okulu ve 1944 Harp Akademisi; Org. Muhsin Batur, 1940 Harp Okulu ve 1949 Harp Akademisi mezunudur.

Sonuç olarak, yazarın ana metinde çok kısa bir şekilde yer verdiği, karşılaştırmalı bir analiz yapılmadan ve sağlam argümanlarla desteklenmeyen bir konunun sonuç bölümünde ana bulgulardan birisi olarak sunulması çalışmanın en temel zayıflığı olarak ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda akademik eğitim sisteminin karşılaştırmalı bir şekilde hem önceki Alman sistemi hem de ABD'nin diğer ülkelerde yaptığı değişimlere yer verilerek daha sağlam bir zeminde tartışılması sağlanabilirdi. Ayrıca askerî yardım kavramı ile ilgili genel bir girizgâhın eklenmesi yani “askerî yardım ne demektir, neden vardır, amaçları nelerdir?” gibi sorulara cevap aranması çalışmayı güçlendirebilecek hususlar olarak öne çıkmaktadır. Tüm bu eksikliklerine rağmen bu kitap alana ilgi duyan araştırmacılar ve ilgililer için okunması gereken bir çalışmadır. Çalışma dönemin neredeyse tüm arşiv kaynaklarını içermesi açısından gerekli ilgiyi hak ediyor.

KAYNAKÇA

TOKTAŞ, Şule, “Nationalism, Modernization and the Military in Turkey: Women Officers in the Turkish Armed Forces”, *Oriente Moderno*, Sayı 23 (2004), c. 5, s. 247-267

MOSELEY, Col. Lawson S. Jr, *Study of the School System in the Turkish Air Force*, 1951, 263/167, RG 334, US National Archives (NA)

JAMMAT Monthly Progress Report of Aid to Turkey-April 1950 Annex 1 to USTAP Report, 18 May 1950, Adjutant General Section Central Files Unit, 251A/19, RG 334, US NA

“Subaylar Heyetine Mahsus Terfi Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Geçici Maddeler Eklenmesine Dair Kanun tasarısı ve Millî Savunma ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/693)”, *TBMM Tutanak Dergisi*, 67. Birleşim (17.III.1950), Dönem VIII, Cilt 25, Toplantı 4.

AKKOR, Feridun “Çıkarma Savaşları”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Aralık 1967

AKYAZ, Doğan, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009

HUNTINGTON, Samuel, *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*, Vintage Books, New York 1957

SPENSER, Wilkinson, *The Brain of an Army: A Popular Account of the German General Staff*, Archibald Constable & Co, Westminster 1895

HITTLE, J. D., *The Military Staff: its history and development*, The Stackpole Company, Harrisburg Pennsylvania 1961

KENNEDY, Gregory C. ve Keith Neilson, *Military Education: Past, Present, and Future*, Praeger, London 2002

MUTH, Jörg, *Command Culture: Officer Education in the US Army and*

Celep, Barış, Türkiye'ye Amerikan Askeri Yardım Kurulu (JAMMAT) ve Türkiye'deki Faaliyetleri, ATAM Yayınları, 330 s., Ankara 2020, ISBN: 9789751745057

the German Armed Forces, 1901-1940, and the consequences for World War II, University of North Texas Press, Texas 2011

KURTCEPHE, İsrail ve Mustafa BALCIOĞLU, *Kara Harp Okulu Tarihi*, Kara Harp Okulu Matbaası, Ankara 1991